

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1.919V

۱۷/۱/۱۰۹۵۸۵
۱۷-۱۳-۲۱

دانشگاه ارومیه

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

تدوین تاریخ ادبی ایران نوشته‌ی عباس آشتیانی و مقابله‌ی آرای او با دیگر

مورخان ادبی

کتابخانه مرکزی
دانشگاه ارومیه

استاد راهنما

دکتر عبدالناصر نظریانی

پژوهشگر

محمد علی ارزانیان

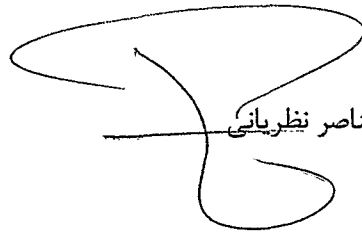
۱۳۸۷ / ۱۲ / ۲۱

۱۳۸۶

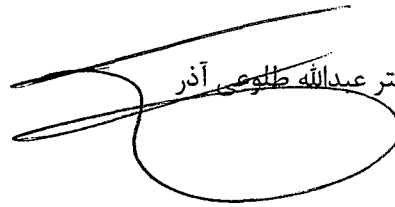
۱۰۹۱۹۷

بسمه تعالی

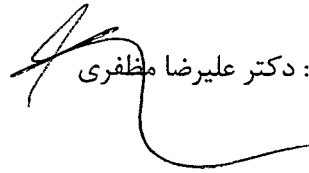
پایان نامه آقای «محمدعلی ارزانیان» با عنوان «تدوین تاریخ ادبی ایران، نوشته عباس آشتیانی و مقابله آرای او با دیگر مورخان ادبی»، به شماره ۴۸ - ۲ الف در تاریخ ۸۶/۱۱/۱۷، با رتبه عالی و نمره ۱۸، مورد پذیرش هیأت محترم داوران قرار گرفت.

۱- استاد راهنما و رئیس هیأت داوران: دکتر عبدالناصر نظریانی

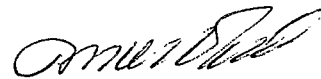

۲- داور خارجی: دکتر عبدالله طلوعی آذر

۳- داور داخلی: دکتر علیرضا مظفری

۴- نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر هدایت الله منتخب

تقدیم به

ستارگان درخشان و همیشگی زندگی ام که در راه فراگیری علم و دانش از
هیچ کوششی دریغ ننموده اند؛

«پدر و مادر عزیزتر از جانم»

و

دریای عشق و محبت و وفاداری؛

«همسر عزیز و مهربانم»

تقدیر و تشکر

«نابرده رنج گنج میسر نمی شود
مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد»

حمد و سپاس خداوند بزرگ را که توفیق کسب علم و معرفت را به من عطا نمود و از دانش اندیشه‌ی اندیشمندان بزرگ بهره مند ساخت؛ لذا بر خود وظیفه می دانم به رسم ادب از همه‌ی عزیزانی که در مراحل مختلف تحصیلی و انجام پایان نامه مرا مورد لطف و عنایت خویش قرار داده اند، تشکر و قدردانی نمایم.

از زحمات و تلاش های استاد گرانقدر «جناب آقای دکتر نظریانی» که با راهنمایی های بی دریغ خود در این مسیر خطیر، چراغ راهی برایم بوده اند، همچنین از استاد فرزانه «جناب آقای دکتر مظفری» که در لحظه لحظه‌ی انجام این رساله از هیچ کمک و رهنمودی مضایقه ننموده اند، بی نهایت سپاسگزارم.

از زحمات دیگر اساتید گروه زبان و ادبیات فارسی به ویژه «جناب آقای دکتر طلوعی آذر» و «سرکار خانم دکتر واحد دوست»، تشکر می نمایم.

از برادرم عزیزم «مهندس مهدی آرزانیان» و دو خواهر مهربان و دلسوزم که با کمک های ذهنی و روحی خود در این راه پر فراز و نشیب به من یاری رسانده اند، سپاسگزارم.

فهرست تفصیلی مطالب

صفحه	عنوان
الف	چکیده
ب	مقدمه
۱	زندگی نامه‌ی عباس آشتیانی
۷۲-۵	بخش اول- تاریخ ادبی عباس اقبال آشتیانی
۳۳-۶	فصل اول- تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام
۷	مقدمه
۱۴	اختصاصات دوره‌ی قبل از اسلام
۱۴	دوره‌ی قدیم اول (از قدیم ترین ازمنه تا ۳۳۱ ق.م)
۱۵	شعر
۱۶	لغت (زبان زند و فرس قدیم)
۱۸	علوم
۱۸	خط
۱۹	فترت ادبی
۱۹	۱- انقراض دولت اول عجم
۱۹	۲- هلنیسم در مشرق و تنزل کلی ایران
۲۰	دوره‌ی قدیم دوم (عصر ساسانی؛ ۲۲۶-۶۵۰ م)
۲۰	حالات و روحیه
۲۱	انحطاط ادبی
۲۱	آیین زردشت
۲۲	ترجمه‌ی علوم مجاور
۲۳	خط
۲۵	لغت
۲۷	موسیقی

۲۸	شعر
۳۰	خطابه
۳۰	علوم
۳۱	حکمت
۳۲	امثال و سیر و تاریخ
۷۲-۳۴	فصل دوم- تاریخ ادبیات ایران پس از اسلام
۳۵	مقدمه
۳۸	فتح ایران و استیلای عرب
۴۰	زبان ایرانی و عربی
۴۰	کوشش عرب در محو تمدن و آثار ایرانی
۴۱	عرب و ایرانی ها
۴۲	موالی
۴۲	شعوبیه
۴۳	بنی عباس و ایرانی ها
۴۳	تأثیر اسلام و عرب در ایران
۴۴	تأثیر ایرانی ها بر عرب و اسلام
۴۶	نقل علوم و تمدن ملل دیگر به عربی
۴۶	تشکیل تمدن اسلامی
۴۶	ایرانی ها و سایر مسلمین
۴۷	احیای آداب و رسوم و زبان ایرانی
۴۷	تشکیل سلسله های ایرانی
۴۸	سلسله های سلاطین ایرانی
۴۹	سلسله های فوق و علوم و ادبیات
۵۰	عصر اول: ظهور اسلام تا ظهور غزنویان
۵۰	سامانیان و علم و ادب
۵۲	۱- لغت
۵۲	۱-۱) تشکیل زبان فارسی
۵۲	۱-۲) زبان فارسی و فرس قدیم و پهلوی
۵۳	۱-۳) اختصاصات زبان فارسی
۵۴	۲- شعر

۵۳	-----	۱-۲) شعر فارسی و عربی
۵۵	-----	۲-۲) سبک های جدید در نظم
۵۵	-----	۳-۲) اختصاصات مهم شعر در این عصر
۵۶	-----	۴-۲) شعرای اولیه
۵۷	-----	شعرای دوره‌ی سامانی
۵۸	-----	۱- ابوشکور بلخی
۵۸	-----	۲- شهید بلخی
۵۹	-----	۳- رودکی، پدر ادبیات ایران
۶۲	-----	۳- نثر
۶۲	-----	۱-۳) ترجمه‌ی تاریخ طبری
۶۲	-----	۲-۳) ترجمه‌ی تفسیر طبری
۶۲	-----	۳-۳) حقایق الادویه
۶۳	-----	عصر دوم: از انقراض سامانیان تا ظهور سلجوقیان
۶۳	-----	امرا و سلاطین این عصر
۶۵	-----	سلسله‌های فوق و علوم و ادبیات
۶۷	-----	غزویان و ادب فارسی
۶۹	-----	اختصاصات مهم عصر دوم
۶۹	-----	۱- انتشار علوم در ممالک اسلامی
۶۹۳	-----	۲- عصر سلطان محمود غزنوی در ادبیات فارسی
۷۰	-----	۳- ظهور سبک های جدید
۷۱	-----	۴- کتاب شاهنامه‌ی فردوسی

بخش دوم- مقابله‌ی نظرات مورخان ادبی متأخر و تکمله‌ی تاریخ ادبی آشتیانی ----- ۱۵۸-۷۳

۱۱۳- ۷۴	-----	فصل اول- تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام
۷۵	-----	مقدمه
۷۶	-----	ایران باستان
۷۶	-----	دوران نخستین فرهنگ ایرانی
۷۷	-----	دلایل وجود ادبیات در ایران باستان
۷۸	-----	آثار دوران باستان
۷۸	-----	شعر در ایران باستان

۷۸	شعر زمان مادها
۷۸	ارتباط شعر با موسیقی در ایران باستان
۷۹	زبان های ایران باستان
۸۱	ادوار تاریخی زبان های ایرانی
۸۲	دوران زبانی پیش از اسلام
۸۲	علوم در دوره ی باستان
۸۳	خطوط ایران باستان
۸۴	نثر و تاریخ و خطابه در دوره ی باستان
۸۴	هخامنشیان و ادب پارسی
۸۵	زبان های دوره ی هخامنشیان
۸۶	خطوط دوره ی هخامنشیان
۸۷	ادبیات در دوره ی فترت ادبی
۸۸	ایران در زمان سلوکیان
۸۸	اوضاع اجتماعی دوره ی سلوکیان
۸۹	خط و زبان ایران زمان سلوکیان
۸۹	هنر دوره ی سلوکیان
۹۰	ایران در زمان اشکانیان
۹۰	اوضاع اجتماعی دوره ی اشکانیان
۹۰	ادبیات دوره ی اشکانی
۹۱	سنت های ایرانی پیش از ساسانی
۹۲	نفوذ خارجی ها در ایران پیش از اسلام
۹۲	مراکز علمی ایران در دوره ی پیش از اسلام
۹۴	دوره ی قدیم دوم (ساسانی؛ از ۲۲۶-۶۵۰ م)
۹۴	تمدن و ادب دوره ی ساسانی
۹۴	علوم و ادبیات ایران پیش از اسلام
۹۵	هنر دوره ی ساسانی
۹۵	نقش خسرو انوشیروان در ادب فارسی
۹۶	ساسانیان و هندوستان
۹۶	ادبیات مانوی در دوره ی ساسانیان
۹۷	ادبیات اوستایی و زند و پازند
۹۸	خط اوستایی
۹۸	خط در دوره ی ساسانیان

۹۹	خط پهلوی تا بعد از اسلام
۱۰۰	آثار عهد ساسانی
۱۰۴	زبان های میانه‌ی ایران
۱۰۷	زبان دوره‌ی ساسانی
۱۰۸	عقیده‌ی آلتوزن در رابطه با زبان پهلوی
۱۰۸	تأثیر زبان و فرهنگ عهد ساسانی در عهد اسلامی
۱۰۸	موسیقی دوره‌ی ساسانی
۱۰۹	سی لحن باربد
۱۰۹	شعر دوره‌ی ساسانی
۱۱۱	شعر دوره‌ی ساسانی از دید کریستین سن
۱۱۱	دلایل از میان رفتن اشعار غیر دینی
۱۱۱	خطابه در دوره‌ی ساسانی
۱۱۲	علوم در دوره‌ی ساسانی
۱۱۳	حکمت و امثال و سیر و تاریخ در دوره‌ی ساسانی

۱۵۸-۱۱۴	فصل دوم- تاریخ ادبیات ایران پس از اسلام
۱۱۵	مقدمه
۱۱۵	دلایل اعرای برای جهانگیری
۱۱۵	وضع اجتماعی ایران در زمان ورود اسلام
۱۱۵	علل جنبش اعراب و شکست ایرانیان
۱۱۶	اسباب ضعف و انقراض دولت ساسانی
۱۱۶	علل پیروزی اعراب
۱۱۶	جنگ های متقابل ایران و اعراب
۱۱۷	نتیجه‌ی استیلای اعراب
۱۱۸	نفوذ زبان عرب در ایران
۱۱۸	تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی
۱۱۹	ایران در دوره‌ی امویان
۱۱۹	علوم و آداب ایرانیان در عصر بنی امیه
۱۱۹	ادب عربی در ایران زمان امویان
۱۱۹	ادب در دو قرن اول پس از اسلام
۱۲۰	زبان های نوشتاری تا سده‌ی سوم هجری
۱۲۱	قیام های ایرانیان

۱۲۴	-----	ایران در عهد عباسیان
۱۲۴	-----	ادب عربی در ایران عصر عباسیان
۱۲۵	-----	نهضت علمی عصر عباسی
۱۲۵	-----	وضع علوم در خلافت عباسی
۱۲۶	-----	تأثیر ایرانی ها بر اعراب
۱۲۷	-----	تأثیر ایرانیان در تدوین علوم عقلی اسلامی
۱۲۷	-----	تأثیر قصه های ایرانی در ادبیات عرب
۱۲۷	-----	دانش های رایج دوره ی اسلامی
۱۲۹	-----	زبان فارسی در دوران اسلامی
۱۲۹	-----	زبان ماوراءالنهر پس از فتح عرب
۱۳۰	-----	مراحل نخستین ادبیات فارسی پس از اسلام
۱۳۰	-----	قالب های شعری
۱۳۰	-----	ادبیات ایران در قرن سوم هجری
۱۳۰	-----	ادب فارسی نوین
۱۳۱	-----	زبان فارسی جدید
۱۳۱	-----	حکومت های مستقل و نیمه مستقل ایرانی
۱۳۱	-----	حکومت های داخلی ایران
۱۳۲	-----	طاهریان
۱۳۳	-----	صفاریان
۱۳۳	-----	دیالمه ی آل بویه
۱۳۵	-----	دیالمه ی آل زیار
۱۳۶	-----	دوره ی سامانیان و پیشرفت ادب فارسی
۱۳۶	-----	ادب فارسی در دوره ی سامانیان
۱۳۷	-----	وضع ادب در دربار سامانی
۱۳۸	-----	وضع کتاب و مراکز تعلیم در قرن چهارم هجری
۱۳۸	-----	شکل گیری زبان فارسی جدید
۱۳۹	-----	ثبات زبان فارسی
۱۳۹	-----	شعر پارسی نو
۱۴۰	-----	شعر و نظم در دوره ی سامانی
۱۴۰	-----	۱- شعر غنایی
۱۴۰۳	-----	۲- شعر روایی و تعلیمی
۱۴۱	-----	۳- شعر حماسی

۱۴۱	مضمون های تازه‌ی شعری
۱۴۱	اولین شاعران پارسی گوی
۱۴۲	شاعران پارسی گوی
۱۴۲	۱- ابوالعباس مروزی
۱۴۲	۲- حنظله بادغیسی
۱۴۳	۳- محمد بن وصیف سگزی
۱۴۳	۴- ابوحفص سغدی
۱۴۳	شعرای دوره‌ی سامانی
۱۴۳	۱- شهید بلخی
۱۴۴	۲- ابوشکور بلخی
۱۴۴	۳- دقیقی طوسی
۱۴۵	۴- ابوالمؤید بلخی
۱۴۵	۵- عماره مروزی
۱۴۵	۶- کسایبی مروزی
۱۴۵	پدر شعر فارسی، رودکی
۱۴۷	نثر دوره‌ی سامانی
۱۴۸	۱- ترجمه تاریخ طبری
۱۴۸	۲- ترجمه‌ی تفسیر طبری
۱۴۸	۳- الابنیه عن حقایق الادویه
۱۴۸	انواع نثر
۱۴۸	۱- خطابه
۱۴۸	۲- رسایل
۱۴۹	ادب در دوره‌ی غزنوی
۱۵۰	آداب و رسوم دربار غزنوی
۱۵۰	شعرای دوره‌ی غزنوی
۱۵۰	۱- عنصری بلخی
۱۵۱	۲- فرخی سیستانی
۱۵۱	۳- غضایری رازی
۱۵۱	آغاز حماسه سرایی در ایران
۱۵۲	نقش دربار غزنوی در ادب فارسی
۱۵۳	ادب دوستی سلطان محمود

۱۵۳	سلطان محمود و ابن سینا
۱۵۴	سلطان محمود و فردوسی
۱۵۴	دشواری های فردوسی در دربار سلطان محمود
۱۵۵	اختصاصات شعر در دوره غزنوی
۱۵۵	آثار شعری و لغوی دوره غزنوی
۱۵۶	فردوسی و آثار او
۱۵۷	۱- شاهنامه
۱۵۷	شاهنامه به عقیده ادوارد براون
۱۵۸	علل مقبولیت شاهنامه
۱۵۸	۲- یوسف و زلیخا
۱۵۹	نتیجه گیری
۱۶۰	فهرست اعلام اشخاص
۱۶۹	فهرست منابع و مآخذ
۱۷۰	چکیده انگلیسی

چکیده

تاریخ ادبی عباس اقبال آشتیانی را می توان به عنوان اولین تاریخ ادبی دانست که به صورت مجموعه مقالات پراکنده در مجله های مختلف به چاپ رسیده است؛ مجله ی دانشکده ی بهار از جمله ی این مجله هاست. تاریخ ادبی نویسان بعدی، از جمله همایی تأثیرپذیری فراوانی از مطالب مقالات وی داشته اند. مطالب این رساله شامل دویخش است؛ بخش اول شامل تاریخ ادبی عباس اقبال و بخش دوم حاوی آرا و نظرات دیگر مورخان ادبیست که در تکمیل و مطابقت با بخش نخست می باشد. هدف از انجام این رساله، شناساندن تاریخ ادبی آشتیانی به عنوان اولین تاریخ ادبی ایران (با توجه به شواهد) و مطابقت نظرات مورخان ادبی متأخر با مطالب او می باشد. پس از مطابقت، پژوهشگر در صدد برآمده، با استفاده از آرای دیگر مورخان ادبی، در صورت لزوم به تکمیل نوشته های عباس اقبال در زمینه ی تاریخ و ادبیات بپردازد.

مقدمه

«تدوین تاریخ ادبی ایران نوشته ی عباس آشتیانی و مقابله ی آرای او با دیگر مورخان ادبی»، موضوعی است که در این رساله به آن پرداخته می شود.

عباس اقبال آشتیانی را می توان به عنوان اولین تاریخ ادبی نویس ایرانی دانست. او با توجه به آگاهی و اطلاعاتی که از ادبیات باستانی، ادبیات جهان و ادبیات سنتی ایران داشت، کار خود را به صورت مجموعه مقالاتی با عنوان تاریخ ادبی ایران آغاز نمود. عباس اقبال مجموعه مقالات خود را در مجله های مختلف زمان خود به چاپ رساند. مجله ی کاوه و مجله ی دانشکده از جمله ی این مجله ها بود. مقالات ادبی آشتیانی به صورت پراکنده در مجله ی دانشکده به چاپ رسیده بود و با نظم و توالی مناسبی که بدان داده شد، تاریخ ادبی عباس اقبال پدید آمد. مورخان ادبی متأخر به نوعی از مطالب او تأثیر پذیری داشته اند؛ تا جایی که استاد جلال الدین همایی در چند جای کتاب خود (تاریخ ادبیات ایران) + صراحتاً از تاریخ ادبی عباس اقبال و مطالب مقالات وی نام برده و مطالبی از آن را در اثر خود اقتباس نموده است.

این رساله در دو بخش مجزا نوشته شده است: بخش اول تحت عنوان تاریخ ادبی عباس اقبال آشتیانی است که به دو فصل تقسیم می شود؛ فصل اول با ذکر مقدمه ی ابتدایی در رابطه با نویسنده ی اثر (عباس اقبال) و مقدمه ای در رابطه با مکمل های اقلیمی و نژادی و تاریخی ادبیات بیان می شود و سپس به تاریخ و ادبیات ایران پیش از اسلام می پردازیم. در دوره ی پیش از اسلام زبان، خط، موسیقی، ادب و دیگر علوم رایج در زمان های هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. در مورد تاریخ نیز به دوره های پیش از اسلام، از آغاز پیدایش ایران تا زمان سقوط ساسانیان می پردازیم. در فصل دوم از این بخش به تاریخ و ادبیات ایران پس از اسلام اشاره می کنیم. این فصل از تأثیرات حمله ی اعراب گرفته تا دوره ی ظهور فردوسی ادامه می یابد. از نظر ادبی به شروع زبان و ادب نوین، اولین شعر فارسی نوین، شکوفایی زبان و ادب فارسی و آغاز دوران طلایی ادبی، ظهور و تأثیرات درگاه سامانی و غزنوی بر ادب فارسی پرداخته می شود و از نظر تاریخی نیز به استیلای اعراب، حکومت های امویان و عباسیان، حکومت های مستقل و نیمه مستقل ایرانی چون طاهریان و صفاریان و دیالمه، حکومت سامانیان و غزنویان اشاره می شود. همچنین در این بخش از رساله، دو صفحه از مجله ی دانشکده به عنوان نمونه آورده شده است.

در بخش دوم این رساله که در واقع قسمت تکمله ی بخش نخست است، آرا و نظرات دیگر مورخان ادبی بیان می شود. در این بخش علاوه بر تطبیق و مقابله ی نوشته های عباس اقبال با دیگر مورخان متأخر، به تکمیل مطالب وی نیز می پردازیم. بخش دوم نیز به دو فصل جداگانه منسحب می شود؛ در فصل اول به تاریخ و ادبیات ایران پیش از اسلام می پردازیم. در واقع عناوین فصول بخش دوم همان عناوین فصول بخش اول می باشد؛ بدین ترتیب که در بخش دوم آرا و نظرات مورخان ادبی دیگر را با نظرات عباس اقبال تطبیق می دهیم و به کاستی ها و افزونی هایی که نسبت به هم دارند، اشاره می کنیم؛ و سیر تکاملی آرای آشتیانی را در آثار پس از او پی می گیریم.

در فصل نخست، مواردی که نیاز به توضیح بیشتری دارد، با شماره ای در داخل دو کمان آورده شده است و در بخش دوم با شرح و توضیحات بیشتری در همان زمینه بیان می شود.

در این رساله از روش تحقیقی کتابخانه ای بهره گرفته شده است؛ بدین ترتیب که ابتدا مقالات پراکنده ی تاریخ ادبی آشتیانی جمع آوری، تنظیم و تدوین شده است و سپس با مطالعه و بررسی منابع عنوان شده، از مطالب مهم و مورد نیاز فیش برداری شده است. پس از آن نیز به تلفیق و تنظیم مطالب فیش ها پرداخته ایم.

در این رساله قواعد نگارشی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی رعایت شده است.

زندگی نامه‌ی عباس آشتیانی

عباس اقبال آشتیانی به سال ۱۳۱۴ ق (۱۲۷۶ ش)، در یک خانواده‌ی پیشه‌ور تهیدست و گمنام از مردم آشتیان به دنیا آمد، خیلی زود وارد عرصه‌ی زندگی شد؛ و هنوز کودک بود که نزد مرد درودگری به شاگردی مشغول کار گردید. اما میل تحصیل به قدری در او شدید بود که با وجود سختی معیشت و نداشتن وسایل زندگی، در ضمن کار به مکتب رفت و مقدمات علوم را در زادگاه خود فراگرفت؛ و بعد به تهران آمد و به مدرسه‌ی دارالفنون راه یافت و با امتیاز درخشانی دوره‌ی دبیرستان را به پایان برد؛ و پس از فراغت از تحصیل در همان مدرسه به تدریس زبان فارسی پرداخت و نیز معاونت کتابخانه‌ی معارف را که در دارالفنون دایر شده بود، به عهده گرفت. وی علاوه بر دارالفنون، در مدارس معروف دیگر تهران و در دارالمعلمین و مدرسه‌ی سیاسی و مدرسه‌ی نظام نیز تدریس می‌کرد.

کار نویسندگی اقبال با مجله‌ی دانشکده آغاز شد. این مجله مدت یک سال، از اردیبهشت تا اسفند ۱۲۹۷ به مدیریت ملک الشعرای بهار، در تهران منتشر می‌شد؛ و اقبال در آن مجله با بهار و مشاهیر دانشمندان آن روزگار مثل رشید یاسمی، سردار معظم خراسانی، سعید نفیسی و دیگران همکاری داشت و رشته‌ی مقالاتی درباره‌ی تاریخ ادبی ایران نوشت. زمانی هم با برادران فروغی (محمد علی و ابوالحسن) و غلامحسین رهنما و عبدالعظیم قریب، مجله‌ی فروغ تربیت را انتشار داد.

اقبال در سال ۱۳۰۴ به سمت منشیگری هیئت نظامی ایران، به پاریس رفت؛ و در آنجا با استفاده از فرصت، به تکمیل معلومات پرداخت و از دانشگاه «سوربن» لیسانس زبان و ادبیات گرفت. وی موضوع پایان‌نامه‌ی تحصیلات خود را شرح احوال خاندان نویختی قرار داد که افراد آن از نخستین مبلغان مذهب تشیع در ایران بوده‌اند. استادان راهنمای او در تهیه‌ی پایان‌نامه‌ی تحصیلی، دانشمند و متن‌شناس معروف ایرانی، محمد قزوینی و خاورشناس نامی فرانسوی، لویی ماسینیون بودند. خلاصه‌ای از پایان‌نامه‌ی دانشگاهی اقبال به زبان فرانسه در پاریس به چاپ رسیده است.

اقبال در سال ۱۳۰۸ به ایران بازگشت. در این هنگام، اصلاحاتی در ایران به وجود آمده بود. وزارت فرهنگ از عباس اقبال دعوت کرد که در تألیف کتاب‌های درسی تاریخ و جغرافیای اقتصادی ایران، برای دبیرستان‌ها و شعب علوم انسانی مدارس عالی که در کشور تأسیس شده بود، شرکت کند؛ و بدین قرار در سال ۱۳۱۲ جلد اول کتاب تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت؛ و در سال ۱۳۱۸ کتاب تاریخ ایران از صدر اسلام تا استیلای مغول از او به چاپ رسید. کتاب دیگر اقبال به نام کلیات تاریخ تمدن جدید در اروپا و در ایران، از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۷ سه بار تجدید چاپ شد. علاوه بر اینها کتابی در تاریخ عمومی و تاریخ ایران برای دبیرستان‌ها در ۳ جلد تألیف کرد؛ و این کتاب در سال ۱۳۱۵ منتشر کرد.

در اواخر سال ۱۳۱۳ که نخستین سنگ بنای دانشگاه تهران نهاده شد، اقبال به سمت دانشیاری دانشکده‌ی ادبیات دعوت شد و بعد به مقام استادی دانشگاه رسید؛ و پس از تأسیس فرهنگستان ایران، به عضویت آن انتخاب شد. در شهریور سال ۱۳۲۳ مجله‌ی ادبی و تاریخی یادگار را که در نوع خود در ادبیات ایران کمتر نظیر داشت، انتشار داد. در نوشتن این مجله دانشمند بزرگی مانند استاد محمد قزوینی و دکتر غنی و جوانان با استعداد ایران یار و همکار او بودند؛ و چون این مجله کمک مالی از دولت دریافت نمی‌داشت، ناچار در نتیجه‌ی اشکالات مالی، پس از پنج سال انتشار، در خرداد ۱۳۲۸ تعطیل شد؛ و اقبال که بسیارخسته و فرسوده شده بود، به امید این که پایان عمر را به آسودگی و آرامش بگذراند، از فعالیت ادبی دست کشید و به سمت نمایندگی دائمی فرهنگ ایران در

کشورهای ترکیه و ایتالیا، ابتدا به آنکارا و بعد به رم رفت و در همان سمت و مقام بود که در واپسین ساعات روز بیست و یکم بهمن ماه ۱۳۳۴ در شهر رم زندگی را بدرود گفت.

عباس اقبال از دانشمندان پر شور و پر کار ایران بود. بسیار ساده و درست و بی تکلف می نوشت؛ و در همه جا دستورها و قواعد زبان فارسی را رعایت می کرد. زبان های عربی، فرانسه و انگلیسی و ظاهراً ایتالیایی را می دانست و به علت تنبغات و کنجکاوای فطری و بعدها اقامت در کشورهای اروپایی و عربی، به دقایق اصطلاحات و مفاهیم آن زبان ها آشنایی کامل داشت. در رشته های زبان شناسی، سبک شناسی، تاریخ، ادیان و جغرافیا مطالعات زیاد کرده و در پنجاه و هشت سال زندگی پرسود خود در جمع آوری و تصحیح و نشر نسخه های کمیاب و گرانبهائی که یک دور زمان از تاریخ ایران را روشن می کنند، رنج فراوان برده بود. حواشی و تعلیقاتی که وی برای نسخه های خطی نوشته، دارای ارزش تاریخی و جغرافیایی فراوان هستند و به معلومات عمیق و بسیط تاریخی و اطلاعات وسیع او در رشته ی زبان شناسی گواهی می دهند. کتاب نفیس تاریخ مفصل مغول، کاملترین نوشته در زبان فارسی راجع به این دوره از تاریخ ایران است.

اقبال، علاوه بر تاریخ مغول، کتاب های زیاد دایر به تاریخ و جغرافیای ایران و جهان نوشته که هم اکنون در مدارس جزو کتاب های درسی است. ترجمه های سودمند بسیار دارد؛ و از جمله، سفرنامه ها و دفتر خاطرات اروپاییانی را که قرن نوزدهم میلادی به ایران سفر کرده اند، به فارسی ترجمه نموده و مقالات متعددی در مسایل گوناگون ادبی و تاریخی و اجتماعی، در مجله ی یادگار و مجلات دیگر پایتخت چاپ کرده است. چند نسل از فرزندان ایران که اغلب آنان بعدها در شمار دانشمندان و نویسندگان بنام و مردان سیاسی و اجتماعی ایران در آمدند، از او یا از روی کتاب های او درس خوانده و تربیت یافته اند.

آثار او به ترتیب سال انتشار، عبارتند از:

قابوس وشمگیر زیاری، برلین، ۱۳۴۲ ق.

شرح حال عبدالله بن مقفع، برلین، ۱۳۰۶.

ترجمه ی یادداشت های ژنرال تره زل فرستاده ی ناپلئون به سمت هند، تهران، ۱۳۰۸.

تصحیح حدائق السحر فی دقایق الشعر، تهران، ۱۳۰۹.

ترجمه ی مأموریت ژنرال گاردان در ایران، تألیف پسرش کنت آلفرد دوگاردان، تهران، ۱۳۱۰.

خاندان نویختی، تهران، ۱۳۱۱.

ترجمه ی طبقات سلاطین اسلام، تألیف استانلی لین پول، تهران، ۱۳۱۲.

تصحیح بیان الادیان، تألیف ابوالمعالی محمدالحسینی العلوی، تهران، ۱۳۱۲.

تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت، جلد اول از حمله ی چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، تهران، ۱۳۱۲.

تصحیح معالم العلماء (متن عربی)، تألیف رشیدالدین ابی جعفر محمدالسروی (ابن شهر آشوب)، تهران، ۱۳۱۳.

تصحیح تجارب السلف در تواریخ خلفا و وزرای ایشان، تألیف هندوشاه نخبجوانی، تهران، ۱۳۱۳.

تاریخ اکتشافات جغرافیایی و تاریخ علم جغرافیا، تهران، ۱۳۱۴.

تصحیح شاهنامه ی فردوسی، از چاپ کتابفروشی بروخیم، ج ۲-۶، تهران، ۱۳۱۴.

دوره ی تاریخ عمومی برای سال اول دبیرستان ها، جلد اول، تهران، ۱۳۱۵.

کلیات جغرافیای اقتصادی، تهران، ۱۳۱۵.

- ترجمه ی سیرت فلسفی رازی، ابوبکر محمد بن زکریای رازی، تهران، ۱۳۱۵.
- تصحیح طبقات الشعراء فی مدح الخلفاء و الوزراء (متن عربی)، تألیف ابن معتز، لندن، ۱۳۱۷.
- تاریخ ایران از صدر اسلام تا استیلای مغول، تهران، ۱۳۱۸.
- تصحیح دیوان امیر معزی، تهران، ۱۳۱۹.
- تصحیح لغت فرس، تألیف اسدی طوسی، تهران، ۱۳۱۹.
- تصحیح تاریخ طبرستان، تألیف بهاءالدین محمدبن حسن بن اسفندیار کاتب، تهران، ۱۳۲۰.
- تصحیح و انتخاب سیاست نامه، تألیف خواجه نظام الملک، تهران، ۱۳۲۰.
- کلیات تاریخ تمدن جدید، تهران، ۱۳۲۰.
- تصحیح کلیات عبید زاکانی، تهران، ۱۳۲۱.
- تصحیح روزنامه ی میرزامحمد کلانتر فارس، تهران، ۱۳۲۵.
- تصحیح انیس العشاق، شرف الدین رامی، تهران، ۱۳۲۵.
- ترجمه ی سه سال در دربار ایران، تألیف دکتر فوریه، تهران، ۱۳۲۶.
- تصحیح تاریخ نو، تألیف جهانگیر میرزا، تهران، ۱۳۲۷.
- مطالعاتی درباره ی بحرین و جزایر و سواحل خلیج فارس، تهران، ۱۳۲۸.
- تصحیح مجمع التواریخ (در تاریخ انقراض صفویه و وقایع بعد)، تألیف میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی، تهران، ۱۳۲۸.
- تصحیح ترجمه ی محاسن اصفهان، به قلم حسین بن ابی الرضا آوی، تهران، ۱۳۲۸.
- تصحیح المضاف الی بدیع الزمان فی وقایع کرمان، تألیف حمیدالدین احمدبن حامد کرمانی ملقب به افضل کرمانی، تهران، ۱۳۳۱.
- تصحیح فضایل الانام من رسایل حجت الاسلام (مکاتیب فارسی غزالی)، تهران، ۱۳۳۳.
- تصحیح شرح قصیده ی عینیه ی ابن سینا در احوال نفس (مندرج در شماره ی ۴ سال اول مجله ی دانشکده ی ادبیات)، تهران، ۱۳۳۳^۱.

۱- آرن پور، یحیی؛ از نیما تا روزگار ما، ج سوم: صص ۸۵-۸۹.

سال اول

شماره ۱

دانشکده

۱۳۳۶

مجموعه ایست . ادبی ، اجتماعی ، اخلاقی ، فلسفی و تاریخی

آغاز هرماه شمسی در تحت نظر (هیئت مؤسسه دانشکده) منتشر می شود

مدیر و مؤسس :

م . بهار

بهای سالیانه همه جا ۳۰ قران است

تک نمره : دو قران

مدت انتشار کمتر از یک سال پذیرفته نخواهد شد و وجه انتشار قبل از کتبه می شود

عنوان مراسلات : تهران اداره ایران - تلگراف : دانشکده

مطبعة طهران